

DESK RESEARCH INSTITUCIONALNOG OKVIRA ZA NEZAVISNE ARHIVE I KNJIŽNICE

Struktura istraživanja /policy papera

1. Zakonodavni okvir – izvesti osnovne nakane zakona i predmet koji regulira, pregledati promjene koje su dešavale u temeljnom zakonu, Zakonu o arhivskom građivu i arhivima, posljednjih par godina, s posebnim osvrtom na:

- sada institucije mogu osnivati svoje arhive kao ustrojstvene jedinice;
- promjenu terminologije;
- traženje znakova gdje se veći naglasak stavlja na privatne stvaratelje

2. Institucionalni okvir – kako je ustrojena arhivska mreža u Hrvatskoj. Koliko ima registriranih privatnih arhiva (Arhiv Srba) odnosno specijaliziranih arhiva (HMDCDR). Objasniti vrlo jasno terminologiju između stvaratelja i imatelja građiva, kako se stvaraju liste stvaratelja od strane arhiva, kako funkcionira vanjska služba arhiva.

3. U kojoj je mjeri Ministarstvo kulture podupiralo ne arhivske institucije, naročito privatne organizacije kao NGO-ove u potporama za a) arhiviranje, b) digitalizaciju građiva

4. Daljnje razvijanje terminologije. Što je (zapravo) dokumentiranje? Što je arhiviranje? Što ono predstavlja u okviru organizacija civilnog društva?

4.1 Primjeri prakse arhiviranja/dokumentiranja/digitalizacije u civilnom društvu u Hrvatskoj. Pbrojati neke od poznatijih primjera.

5. EX-YU i EU komparativna perspektiva. Kako je ustrojena arhivska mreža, na koji način se podupiru privatni arhivi?

6. Nacrt potreba NGO-ova u Hrvatskoj u kontekstu arhiviranja

Arhivsko zakonodavstvo

Temeljni zakon kojim se regulira arhivska djelatnost jest Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19, 114/22). Drugi relevantni akti su: Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva (NN 105/2020), Opći popis arhivskog i registraturnog [po novom zakonu: dokumentarnog] gradiva s rokovima čuvanja (2012.) Pravilnik o vrednovanju te postupku odabiranja i izlučivanja arhivskoga gradiva (NN 90/2002) te Uredba o uredskom poslovanju (NN 75/2021).

Svrha je Zakona o arhivskom gradivu i arhivima: – osigurati očuvanje javnog dokumentarnog i arhivskoga gradiva; – podržati tijela javne vlasti u stvaranju i očuvanju javnog dokumentarnoga gradiva o svojoj djelatnosti te pridonijeti povjerenju javnosti u njihov rad; – povećati dostupnost i iskoristivost informacija sadržanih u javnom dokumentarnom i arhivskom gradivu; – pružiti potporu u zaštiti i osiguranju dostupnosti privatnog arhivskoga gradiva; – osigurati stvaranje, čuvanje i pretvorbu dokumentarnog i arhivskoga gradiva u digitalni oblik. (Članak 2).

Zakonom se definiraju osnovni pojmovi [navodimo neke od njih]: a) arhiv je pravna osoba ili ustrojstvena jedinica u pravnoj osobi (arhiv u sastavu) čija je temeljna zadaća čuvati, obrađivati i omogućiti korištenje dokumentarnog i arhivskoga gradiva sukladno odredbama ovoga Zakona, b) dokumentarno gradivo su sve informacije zapisane na bilo kojem mediju, koje su nastale, zaprimljene ili prikupljene u obavljanju djelatnosti pravnih i fizičkih osoba te mogu pružiti uvid u aktivnosti i činjenice povezane s njihovom djelatnošću; f) arhivsko gradivo je odabrano dokumentarno gradivo koje ima trajnu vrijednost za kulturu, povijest, znanost ili druge djelatnosti, ili za zaštitu i ostvarivanje prava i interesa osoba i zajednica, zbog čega se trajno čuva; g) javno arhivsko gradivo je odabrano javno dokumentarno gradivo nastalo ili prikupljeno djelatnošću tijela javne vlasti ili je u vlasništvu Republike Hrvatske po bilo kojoj osnovi, h) privatno arhivsko gradivo je arhivsko gradivo nastalo djelovanjem privatnih pravnih i fizičkih osoba, koje nije nastalo u obavljanju javnih ovlasti i javne službe i nije u vlasništvu Republike Hrvatske ili jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave odnosno pravnih osoba čiji su oni osnivači ili vlasnici. (čl. 3)

Možemo utvrditi da je novi cjeloviti zakon pisan s namjerom da osuvremeni i olakšava procese upravljanja gradivom. U prvom redu radi se o promjenama dostupnosti gradiva. Stari zakon, koji je donesen 1997. a čije su mnoge odredbe ostale na snazi niz godina, navodi kako je javno arhivsko gradivo u pravilu dostupno za korištenje 30 godina nakon nastanka (čl. 20). Novim zakonom predviđa se da je javno arhivsko gradivo dostupno od njegova nastanka ako zakonom nije određeno drukčije (članak 18.).¹

Drugi je razlog povećana potreba da se uslijed tehnoloških promjena i povećanih zahtjeva za njegovom uporabivošću zakonski urede procesi digitalizacije, odnosno pretvorbe gradiva u digitalni oblik (Članak 8.).

¹ Zakon iz 2017. godine (NN 46/2017) je imao samo uski fokus – uređivanje dostupnosti gradiva nastalog radom javnih tijela prije 22. prosinca 1990. Kako se ovdje radilo o specifičnim političkim razlozima njegova donošenja, on nam u smislu opće problematike dostupnosti gradiva nije relevantan.

Treća je novost koju je predvidio zakon, osnivanje arhiva *u sastavu*. Arhiv u sastavu osniva pravna osoba kao svoju podružnicu odnosno kao svoju ustrojstvenu jedinicu (članak 37, 6). Cilj je ove novine da omogući institucijama da čuvaju gradivo stvoreno svojim radom na samom mjestu nastanka gradiva, odnosno u samoj instituciji. Očekivani efekt te odredbe je da se smanji pritisak na arhive, i omogući veća dostupnost gradiva.

Predaja gradiva arhivu

Javno arhivsko gradivo predaje se nadležnom državnom arhivu u roku koji u pravilu nije dulji od 30 godina od njegova nastanka, a u digitalnom obliku u roku koji nije duži od 10 godina od njegova nastanka. (Članak 14)

Privatno arhivsko gradivo

Privatno arhivsko gradivo koje ima posebno značenje za povijest, znanost i kulturu upisuje se u Upisnik vlasnika ili posjednika privatnog arhivskoga gradiva na temelju rješenja Hrvatskog državnog arhiva. (Članak 23). Vlasnici ili posjednici privatnog arhivskoga gradiva koji čuvaju arhivsko gradivo ili pojedinačne dokumente trajne vrijednosti, obvezni su: – obavijestiti nadležni državni arhiv o posjedovanju gradiva, – čuvati gradivo i poduzimati mjere potrebne za njegovo sigurno čuvanje i zaštitu,

– srediti gradivo i izraditi popis, – dopustiti ovlaštenoj osobi nadležnoga državnog arhiva da pregleda gradivo i po potrebi provede sigurnosno snimanje. (Članak 24, st 1), Ako vlasnik ili posjednik privatnog arhivskoga gradiva nije u mogućnosti srediti gradivo i izraditi popis, dužan je dopustiti nadležnom državnom arhivu da to učini o svom trošku. (st 2). Ako vlasnik ili posjednik privatnog arhivskoga gradiva nemarno ili nestručno čuva gradivo tako da postoji opasnost da ono bude oštećeno ili uništeno, pa ni nakon opomene nadležnoga državnog arhiva u ostavljenom roku ne osigura uvjete za pravilno čuvanje i stručno održavanje arhivskoga gradiva, nadležni državni arhiv može rješenjem odrediti da se arhivsko gradivo preda arhivu na čuvanje dok vlasnik ili posjednik ne dokaže da je osigurao propisane uvjete. (članak 24, st 1).

Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva (NN 105/2020) govori koje su obaveze stvaratelja gradiva, to jest kako upravljati gradivom (javnim ili privatnim) koje se nalazi van arhiva. Iako postoje temeljne razlike između javnog i privatnog gradiva ovim se propisom nastoji urediti upravljanje i jednim i drugim gradivom po istim osnovama: „Odredbe ovoga Pravilnika odnose se na tijela javne vlasti i na pravne i fizičke osobe koje su obuhvaćene Popisom stvaratelja dokumentarnog i arhivskog gradiva u nadležnosti arhiva kao i na vlasnike ili posjednike privatnog arhivskog gradiva upisane u Upisnik vlasnika ili posjednika privatnoga arhivskoga gradiva.“ (Čl. 1, st. 2). To znači da su svi stvaratelji dužni u jednakoj čuvati gradivo, a u praksi da oni koji se nalaze u upisniku jesu pod većom kontrolom (ovisno o tome koliko je ažurna vanjska služba arhiva). Međutim, vlasništvo i posjed nad gradivom nije apsolutno, kao što navodi članak 24 Zakona o arhivskom gradivu i arhivima.

Principi

Postoji određen broj temeljnih pravila za upravljanje gradivom kao što su (navodimo najvažnije):

- nedjeljivost fonda (gradivo nastalo radom jednog stvaratelja ne može se dijeliti, te predstavlja jednu cjelinu)
- princip provenijencije (poštivanje porijekla arhivskog gradiva podrazumijeva da arhivisti tretiraju gradivo koja potiče od jednog stvaraoca kao jedinstvenu i nedjeljivu cjelinu, koja se ne smije miješati sa građom drugih stvaralaca – tu se „povezuje“ arhivski fond i tijelo koje ga je stvorilo)
- princip prvobitnog reda (gradivo treba u načelu biti složeno tako da vjerno oslikava funkcionalnost, logiku i povijest rada tijela koje je stvaralo dokumentarno odnosno arhivsko gradivo)

Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva govori o sljedećim principima upravljanja gradivom (Čl. 4.):

- a) autentičnost je svojstvo dokumenta ili druge jedinice gradiva koje potvrđuje istinitost, cjelovitost, nespornost podrijetla te njegovu izvornost
- b) cjelovitost je svojstvo dokumenta ili druge jedinice gradiva koje potvrđuje da njihov sadržaj nije mijenjan i da jedinica sadrži sve sastavnice koje treba sadržavati
- c) čitljivost je svojstvo dokumenta ili druge jedinice gradiva koje osigurava mogućnost uvida, pregledavanja, prikazivanja i razumijevanja njegova sadržaja
- d) povjerljivost je svojstvo koje osigurava da dokument ili druga jedinica gradiva ne budu dostupni ili otkriveni neovlaštenim osobama
- e) vjerodostojnost podrijetla dokumenta je svojstvo dokumenta ili druge jedinice gradiva koje pruža jamstvo o tome tko je izradio dokument, odnosno drugu jedinicu dokumentacije
- f) prenosivost je svojstvo jedinice gradiva da zajedno s pripadajućim metapodacima bude izvezena iz informacijskog sustava u kojem se nalazi u unaprijed definiranom obliku i pomoću unaprijed definiranih funkcionalnosti sustava.

Temeljni standardi

Postoje četiri temeljna arhivska standarda koje propisuje Međunarodno vijeće za arhive. Oni se redom tiču normativnih zapisa o gradivu, o stvaratelju, o ustanovama koje čuvaju gradivo, te o funkcijama.

- ISAD(G): General International Standard Archival Description
- ISAAR (CPF): International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families
- ISDIAH: International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings
- ISDF: International Standard for Describing Functions

Postoji i peti standard koji se pokušava predvaldati ograničenja četiriju univerzalno prihvaćenih, i zove se Arhivi u kontekstu (Records in Context)

Vidi popis: <https://www.ica.org/en/node/23850>

Postoji još niz ISO standarda koji se uglavnom tiču arhiva, odnosno podataka koji se tiču arhivskih fondova, i to ponajprije u digitalnom okruženju. (vidi popis: <https://www.iso.org/committee/48856/x/catalogue/>)

Bitno je razumjeti da ti standardi predstavljaju smjernice za rad koje su rezultat dobrih praksi u arhivskom radu, i djeluju komplementarno s zakonskim rješenjima koja su specifična za svaku državu. Odnosno ti standardi gledaju na gradivo iz stručnog, tehničkog ugla, a ne sa stajališta zakonskih obaveza. Kao takvi, njih se može u većoj ili manjoj vjeri poštovati, modificirati, koristiti određene dijelove, ali u svrhu toga da se omogući čitljivost, prenosivost, ali i integritet podataka.

Koncepti

Postoji niz koncepata kojima se može opisati upravljanje gradivom organizacija civilnog društva. Tako možemo govoriti o arhivima zajednice (*community archives*), nezavisnim arhivima (*independent archives*), arhivskom aktivizmu (*Archival activism*), participativnom arhiviranju (*Participative Archiving*) itd. Ti su koncepti dobro objašnjeni u relevantnoj literaturi.² Ti koncepti postoje u kontekstu onoga što Székely opisuje kao „pomak od juridičko-administrativnog shvaćanja javnih institucija koje plaćaju porezni obveznici i koje povjesničari, prema ideji društveno legitimiranih arhiva koji pružaju usluge općoj publici u poljima identiteta, lokalnosti, povijesti, kulture te osobnog i komunalnog sjećanja“ (Székely 2010).

Ovdje ćemo pobliže razmotriti koncept arhiva zajednice.

Pod arhivima zajednice možemo razumjeti nastojanja određene grupe osoba, inicijative, ili organizacije da se gradivo koje je nastalo ili je prikupljeno njihovim radom, ili gradivo koje je od interesa za njihovu misiju i rad uopće, sačuva, usustavi, učini dostupnim javnosti, i na taj način pruža dokumentarnu osnovu koja legitimira specifičan sadržaj kojim se ta grupa bavi.

Ovdje je bitno razumjeti da arhivi zajednice predstavljaju određeno odstupanje od klasično shvaćenog arhiviranja koje se dešava u za to specijaliziranim javnim institucijama. Kao distinktivna obilježja javlja se to da se ne radi nužno o instituciji, već prije o procesu tj. aktivnosti koja se nastoji usustaviti. Dapače, arhivi zajednice su u punoj većoj mjeri projekti koji nastaju unutar organizacija, ili čine sasvim neovisne projekte grupe ljudi ili pojedinaca. Nadalje, vaninstitucionalni karakter arhiva zajednice u direktnoj je vezi sa vaninstitucionalnim karakterom gradiva. Arhivi zajednice sami određuju svoj legitiman interes djelovanja, odnosno gradivo koje im je od interesa, i ne zamaraju se općenitošću i neutralnošću odnosa prema gradivu koje karakterizira arhive kao javne institucije. Ono *komunalno* u arhivima može se pojaviti samo kao subjektivna odrednica, koja će se u očima zakona ili podzakonskih akata pojaviti naprosto kao „privatni arhiv“, „imatelj privatnog arhivskog gradiva“ ili „stvaratelj arhivskog gradiva“, ali je spram samog načina legitimacije djelovanja ključno za proces. Nadalje, osobe koje rade u arhivima

² V. popis odabrane literature na <https://abcdnk.hr/promisljanje-arhiva/community-arhivi-izbor-iz-literature-pripremio-nikola-mokrovic>)

zajednice nisu nužno profesionalni arhivisti, već osobe prije svega zainteresirane za sadržaj, odnosno često su same pripadnici te zajednice. No, kako i arhiviranje u velikoj mjeri stvar standarda prema kojima se gradivo obrađuje i čuva, u konačnici i za arhive zajednice trebaju vrijediti iste prakse kao i za institucionalne arhive.

Kao suprotnost tome, za razmatranje je korisno obratiti pozornost i na koncept sveobuhvatnog arhiva (*total archives*), koji proizlazi iz kanadske arhivističke tradicije. Ovdje se problem podzastupljenosti u tijelu nacionalne kulture ili javnosti promatra ne iz ugla zajednice već institucionalne arhivske mreže. Osnovna je ideja da su arhivisti dužni prikupljati gradivo nastalo radom cijele cjelokupne zajednice raščlanjene u svim njezinim specifičnim funkcijama, odnosno, grupama, institucijama, zajednicama i na taj način integralno čuvati materijalne tragove njezina povijesna razvoja. Taj je koncept bitan za razmatranje iz razloga što u mjeri u kojoj sveobuhvatni arhiv pokazuje svoja ograničenja (kao što vjerujemo da je slučaj u Hrvatskoj), jača intenzitet potrebe različitih zajednica da čuvanjem svojeg gradiva, čuvaju, stvaraju i promoviraju svoj identitet.

Pregled literature stručne zajednice arhivista u Hrvatskoj ukazuje nam da postoji potreba za razvijanjem sistematskih politika i praksi prema stvarateljima i imateljima privatnog gradiva.

Dražen Kušen prepoznaje tragove koncepta sveobuhvatnog arhiva u hrvatskoj arhivističkoj praksi. No unatoč tome što državni arhivi u Hrvatskoj čine jedinstvenu mrežu koja omogućuje jedinstveni oblik djelovanja, to jedinstvo nije vidljivo u svim u određenim segmentima djelovanja. Kušen piše: „Poglavito se ne prepoznaje u strategiji jedinstvenog usmjeravanja djelovanja službi zaštite i nadzora nad gradivom izvan arhiva, niti u strategiji aktualnog oblikovanja akvizicijske politike. (...) Pojedini državni arhivi su stoga u tim pitanjima uglavnom prepušteni vlastitim procjenama koje umnogome ovise o trenutnim mogućnostima i potrebama, te prostornim i drugim kapacitetima.“ (Kušen 2011: 20).

Melina Lučić daje pregled različitih udruga iz različitih sfera, te količine gradiva udruga koje se nalaze u državnim arhivima. Zaključuje: „Podatci ostavljaju dojam suzdržanosti arhivske službe u nas prema udrugama. Ona je vjerojatno rezultat nedovoljna broja ljudi uključenih u poslove nadzora nad stvarateljima gradiva izvan arhiva (i zaokupljenih nadzorom nad stvarateljima državne i lokalne uprave i pravosuđa, u najnovije vrijeme i likvidiranih gospodarskih stvaratelja), nerazrađenih kriterija vrednovanja i selekcije velikoga broja neprofitnih nevladinih organizacija te nedostatka spoznaje o njihovu značenju u suvremenom građanskom društvu. Svakako, na udruge se gleda kao na nešto manje ozbiljno, fluidno i nestabilno te samim time manje vrijedno pažnje i vremena. Dijelom je zacijelo riječ i o otporu i bojažljivosti pred novim velikim prostorom koji se otvorio pred arhivskim djelatnicima u poslovima nadzora i akvizicijske politike.“ (str. 9)

Za određene tipove udruga, različite saveze, karakteristična je povezanost sa matičnim organizacijama i ustanovama i veća spremnost da se gradivo preda njima nego arhivima. „Primjerice, Hrvatski savez slijepih dobro je povezan i odlično surađuje s Tiflološkim muzejom, a športske udruge i športski savezi tradicionalno su naslonjeni na Hrvatski športski muzej, koji čuva veliku količinu njihova gradiva.“ Lučić nadalje govori kako je potrebno razvijati ravnopravan, partnerski odnos između arhiva i udruga, „ne nastupati paternalistički i naredbodavno, već prijateljski. Valja ih uvjeriti kako je i u njihovu interesu da se gradivo sačuva te eventualno pohrani u ustanovi kojoj je pohrana gradiva bit postojanja.“ (11)

Heđbeli piše da arhivi ne prepoznaju različite specifične potrebe privatnih stvaratelja (privatne osobe, političke stranke, poduzeća, udruge), što umanjuje kvalitetu organizacije gradiva i njegova opisivanja. Na katedri za arhivistiku pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu ne postoji kolegiji koji se bave privatnim gradivom (Heđbeli 2007).

(Heđbeli 2007, Katelaar 2008, Kušen 2011) smatraju da je kategorizacija privatnih stvaratelja problematična iz niza razloga. Vrednovanje privatnog gradiva kao dio akvizicijske politike (politika preuzimanja gradivo u arhiv) pokazuje na koji se način društveni akteri vrednuju u društvu općenito. Logika kategorizacije također više odgovara državnim i javnim tijelima, koja su ustrojena hijerarhijski, nego civilnom društvu koje je ustrojeno horizontalno (ovdje ne uključujemo saveze koji imaju matične institucije). Stoga se kao centralni problem predstavlja iznalaženje kriterija po kojima je moguće neku organizaciju smatrati ili reprezentativnom ili društveno vrijednom. U tom smislu postavlja se pitanje ne samo o transparentnosti ili kriterijima, već i načina na koji je ustrojen proces: možemo postaviti pitanje može li Hrvatsko arhivističko društvo bez šireg konzultativnog procesa sa drugim društvenim akterima odlučivati što će biti stavljeno pod skrb arhiva, a što ne?

Arhivski sistem i praksa

U Hrvatskoj postoji 18 državnih arhiva – Hrvatski državni arhiv kao središnja arhivska institucija te 17 državnih područnih arhiva. Hrvatski državni arhiv nadležan je za gradivo stvaratelja koji su djelovali ili djeluju na čitavom području Republike Hrvatske, odnosno koje za nju ima značenje u cjelini. U njegovom sastavu od 1979. djeluje Hrvatska kinoteka kao nacionalni filmski arhiv. Kao središnji i matični arhiv, uz ostale zadaće državnog arhiva, Hrvatski državni arhiv vodi i koordinira sustav arhiva u Republici Hrvatskoj, donosi smjernice, preporuke i upute u vezi sa stručnim radom u arhivima te čuvanjem, zaštitom i upravljanjem javnim arhivskim i dokumentarnim gradivom izvan arhiva, skrbi o unaprjeđenju stručnog rada; priprema i usklađuje provedbu zajedničkih programa razvoja djelatnosti, skrbi za osposobljavanje i stručno usavršavanje na području upravljanja arhivskim i dokumentarnim gradivom, prikuplja podatke o gradivu u inozemstvu koje je od važnosti za Republiku Hrvatsku, donosi ogleadne popise s rokovima čuvanja dokumentarnog gradiva, uspostavlja i upravlja informacijskim sustavom za trajno osiguranje pristupa i mogućnosti korištenja gradiva preuzetog u digitalnom obliku te obavlja druge poslove. Također, zadužen je za središnje evidencije arhivske službe te vodi Registar arhivskih fondova i zbirke u Republici Hrvatskoj, Upisnik arhivâ, Upisnik vlasnika ili posjednika privatnog arhivskog gradiva i Popis stvaratelja dokumentarnog i arhivskog gradiva u nadležnosti arhiva.

Područni državni arhivi nadležni su za gradivo stvaratelja koji su djelovali ili djeluju na području jedne ili više jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave i čija je djelatnost važna ponajprije za to područje.

Jedini specijalizirani arhiv u Hrvatskoj, čiji je osnivač RH, jest Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, osnovan 2005. godine. HMDCDR je znanstvena ustanova – specijalizirani arhiv za prikupljanje, sređivanje, čuvanje, zaštitu te stručno i znanstveno istraživanje dokumentacije i svih podataka vezanih uz Domovinski rat, svoju djelatnost također obavlja na području cijele Republike Hrvatske. Arhiv kontinuirano prikuplja, objedinjuje, sređuje

i zaštićuje svu dokumentaciju i sve podatke nastale u Domovinskom ratu i vezane uz rat, prikuplja, sređuje, klasificira i obrađuje dokumentarno i arhivsko gradivo nastalo u Domovinskom ratu i vezano uz rat, stručno i znanstveno obrađuje, analizira i vrednuje podatke, dokumentaciju i gradivo vezano uz Domovinski rat, daje podatke, izvratke iz dokumenata i ovjerovljene prijepise na zahtjev korisnika, organizira stručna i znanstvena predavanja i izložbe te znanstvene skupove i druge oblike istraživanja istine o Domovinskom ratu i upoznavanja javnosti u zemlji i svijetu s utvrđenim činjenicama vezanim uz Domovinski rat, surađuje s arhivima, muzejima i drugim pravnim osobama radi unaprjeđenja svoje djelatnosti (...)³

Prema *Izvjješću o izvršenju programa rada Hrvatskog državnog arhiva u 2021. godini*, Arhiv je obavio 7 stručnih redovnih nadzornih pregleda nad stvarateljima i imateljima arhivskog gradiva. Obavljeno je 38 obilazaka (uvida i sastanaka) te službeno odaslano 34 stručna mišljenja o pojedinim problemima rukovanja i upravljanja gradivom određenih stvaratelja. Što se tiče preuzimanja gradiva u Arhiv, otkupom ili darovanjem preuzeto je 50 d/m konvencionalnog privatnog gradiva. U dokumentu ne postoji poseban osvrt na privatno gradivo, a naročito na gradivo organizacija civilnog društva.⁴

Za arhive i arhivsku djelatnost nadležno je Ministarstvo kulture i medija. Ministarstvo pruža dvije vrste potpora: arhivsku djelatnost te program digitalizacije u arhivskoj, knjižničnoj i muzejskoj djelatnosti te pomoć. Prvi oblik potpore rezerviran za arhivističko i tehničko sređivanje gradiva i njegovi korisnici su uglavnom državni arhivi. Program potpora prestao je s radom 2018. godine. Programi digitalizacije uključuju potpore za različite vidove digitalizacije i stvaranje digitalne infrastrukture te kao primatelje potpora uključuju širi spektar institucija, u prvom redu knjižnica, instituta i stručnih društava. Projektom upravlja Vijeće projekta "Hrvatska kulturna baština".

Primjerice, u izvještaju za 2022. godinu stoji kako je „Na Poziv za predlaganje programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske za 2022. godinu za programe digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe pristiglo je 85 prijava za koje se traži financijska potpora u ukopnom iznosu od 3.036.291,95 kuna“, a odobrena je financijska potpora za 39 programa u iznosu od 565 294,50 kuna. U opisu programa također stoji kako je Vijeće „dalo prednost sadržajima od interesa za Republiku Hrvatsku koji uključuju visoku razinu kvalitete i stručne utemeljenosti i koji hrvatsku kulturu stavljaju u europski kontekst, promiču interkulturni dijalog te razvoj civilnog društva.“⁵

Iz ovih podataka moguće je uočiti par stvari. Potrebe stvaratelja/imatelja na terenu koji žele digitalizirati svoje gradivo daleko premašuju mogućnosti financiranja od strane Ministarstva. Drugo, upadljiv je izostanak organizacija civilnog društva, kako na popisu odobrenih, tako i na popisu odbijenih programa. O razlozima se može samo spekulirati: prvo je neupoznatost OCD-ova s ovim tipom financiranja, a drugi razlog je kompleksniji i tiče se same infrastrukture

³ <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20arhivske%20djelatnosti%202020.-%202025..pdf>

⁴ <http://www.arhiv.hr/Portals/0/Dokumenti/Planovi%20i%20izvje%C5%A1%C4%87a/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20izvr%C5%A1enju%20programa%20rada%20Hrvatskog%20dr%C5%BEavnog%20arhiva%20u%202021.%20godini.pdf?ver=2022-05-03-144618-873>

⁵ <https://min-kulture.gov.hr/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/financiranje-programa-9832/arhiva-9835/digitalizacija-arhivske-knjiznicne-i-muzejske-gradje-pregled-sa-stanjem-11-2-2022-21930/21930>

organizacija, postojanja stručnog osoblja, kao i uobičajenih problema vezanih za projektno financiranje – koliko se organizacijama isplati upuštati u proces koji je znatno skuplji od prosječnog iznosa potpora.

U ožujku 2020. godine predstavljen je projekt „e-Kultura - Digitalizacija kulturne baštine“. Svrha je projekta „povećati pristup kulturnoj baštini u digitalnom obliku te zaštititi kulturnu baštinu od propadanja i gubitka, sustavnom, standardiziranom i trajnom pohranom u digitalnom obliku na jednom mjestu. Uspostavom odgovarajućeg središnjeg sustava za pohranu, pristup, agregaciju i pretraživanje građe kulturne baštine, jedinstveni pristup i korištenje digitalizirane građe omogućit će se građanima, znanstvenicima, studentima, poslovnim subjektima i arhivskoj, knjižničnoj i muzejskoj zajednici, a korištenje digitalne kulturne baštine poticat će se u područjima znanosti, obrazovanja i turizma.“) Projekt traje do 2023. godine, i status njegove provedbe nije nam poznat, kao ni u kojoj mjeri je osigurano sudjelovanje OCD-ova.⁶

U sklopu provedbe projekta 2020. godine objavljen je dokument „Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine“, koji je vjerojatno prvi sustavni dokument u RH koji na cjelovit način navodi smjernice za digitalizaciju gradiva.⁷

Zaklada Kultura Nova 2017. kao novo programsko područje uvela je Podrška za organizacijsko i umjetničko pamćenje. U obrazloženju pokretanja ovog programskog područja stoji: „Unatoč sve većoj pažnji koja se usmjerava prema istraživanju, čitanju i tumačenju umjetničkog i kulturnog djelovanja izvan dominantnih obrazaca, najčešće od strane samih protagonista, još uvijek ne postoji kontinuirana podrška za artikulaciju raznolikih razvojnih procesa, ključnih problema i postignuća organizacija civilnog društva u suvremenoj kulturi i umjetnosti, umjetnika ili specifičnih umjetničkih i kulturnih područja, kao niti njihovog kontekstualnog djelovanja i uloge u kulturnom i umjetničkom životu određene sredine.

U svrhu osiguravanja stabilnijih i kvalitetnijih uvjeta za dokumentiranje i tumačenje djelovanja pojedinih organizacija, umjetnika ili specifičnih umjetničkih i kulturnih područja koji nisu na adekvatan i/ili dostatan način istraženi i zabilježeni, a koji su značajni za razvoj određenog umjetničkog i kulturnog područja te sredine u kojoj djeluju ili su djelovali, Zaklada "Kultura nova" pokreće novo programsko područje za organizacijsko i umjetničko pamćenje.“⁸ Ovo programsko područje Zaklade možemo smatrati jednim od rijetkih primjera uspješnog javnog financiranja projekata koji se mogu u širem smislu arhivističkim.

Neki primjeri dobre prakse

Centar za dokumentiranje nezavisne kulture

<https://abcdnk.hr/o-nama/sto-je-centar-za-dokumentiranje-nezavisne-kulture>

⁶ <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/potpisan-ugovor-za-projekt-e-kultura-digitalizacija-kulturne-bastine-s-tvrtkom-ericsson-nikola-tesla-d-d/19960>

⁷ <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/e-kultura%20smjernice//Smjernice%20za%20digitalizaciju%20kulturne%20ba%C5%A1tine.docx>

⁸ <http://keyconsulting.hr/wp-content/uploads/2017/06/PP-7.pdf>

Multimedijalni institut

- kolaborativni projekti poput Memory of the World: <https://www.memoryoftheworld.org/>

Arhiv Srba u Hrvatskoj - <https://snv.hr/category/vijesti/sto-radimo/arhiv-srba/>

Documenta – niz dokumentacijskih i arhivskih projekata, objavljena dva priručnika o arhiviranju:

Što i kako s ‘papirima’ organizacija civilnog društva. Sačuvati, zaštititi, koristiti (2008), Zapisi nevladinih organizacija. Zajedničko pamćenje: praktičan vodič u 60 pitanja (2006)

Jedan od dobrih primjera suradnje jest stručna i savjetodavna pomoć koju smo pružali Centru za mir, nenasilje i ljudska prava – Osijek pri slaganju njihovog arhiva.

ICARUS HRAVTSKA

– „je neprofitna udruga posvećena istraživanju povijesnog nasljeđa, promicanju dostupnosti arhivskih izvora putem suvremenih tehnologija i razvoju međuinstitucionalne i međunarodne suradnje na području kulturne, znanstvene i stručne djelatnost. Naše aktivnosti usmjerene su na projekte i javne programe – portale i platforme, radionice, predavanja i stručne skupove vezane uz promicanje povijesnih i kulturnih istraživanja, otvorenost arhiva i dostupnost pisane baštine, predstavljanje međunarodnih arhivskih i baštinskih projekata i inicijativa te povezivanje s međunarodnom stručnom zajednicom.“

Udruga provodi projekt Topoteka u Hrvatskoj: <https://www.icarushrvatska.hr/topoteka>

PRIMJERI PROJEKATA FINACIRANIH KROZ KREATIVNU EUROPU

- U Hrvatskoj aktivan ICARUS HRVATSKA, neprofitna udruga posvećena istraživanju povijesnog nasljeđa, promicanju dostupnosti arhivskih izvora putem suvremenih tehnologija i razvoju međuinstitucionalne i međunarodne suradnje na području kulturne, znanstvene i stručne djelatnost. > od rujna 2018. izdaju časopis [@rhivi](#), dostupan je i putem HRČKA Portala hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa.
- **Oni žive - studentski životi otkriveni kroz kontekstualne umjetničke prakse / THEY: LIVE – Students’ lives revealed through context-based art practices** projekt je dovršen u prosincu 2021. godine objavljivanjem prikupljenog arhivskog i dokumentarnog gradiva na topotekama svakog projektnog partnera. Nositelj projekta je Dom kulture Studentski grad iz Beograda, a partneri su Institut za savremenu umetnost iz

Cetinja, Akademija primijenjenih umjetnosti iz Rijeke, Facultad de Ciencias de la Comunicación Universidad Rey Juan Carlos iz Madrida i ICARUS Hrvatska iz Zagreba.

Link > <https://theylive.eu/index.php>

- U sklopu projekta postoje priručnici za arhiviste u projektu https://theylive.eu/kategorija.php?menu_id=21
- Također su uključeni u projekt **Creative European ARCHives > CREARCH - CReative European ARCHives as innovative cultural hubs**, CREARCH projekt posvećen je promociji i kreativnom predstavljanju arhiva i arhivskih izvora u javnosti te razvoju nove publike. Link > <https://www.cresearchproject.eu/project>, <https://www.facebook.com/creativeeuropeanarchives/>
- Također su dio projekta **Community as Opportunity - Creative archives' and users' network**. The core purpose of given project is to facilitate the mutual relationship between archives and archivists and the general public across the population stratum. The project aims at offering a barrier-free and easily accessible doorway to the opportunities of the Digital Age in the archival sector and empowering the general public to actively make use of these possibilities and thereby take part in creating and exploring shared European history. Link > <https://www.coop-project.eu>
- **Forgotten Heritage - European avant-garde art online (2016.-2018.)** - goal was: digitizing and making available online works by avant-garde artists from Poland, Croatia, Belgium and Estonia, with a focus on the 1960s and 1970s. Within the initiative, the partners conducted research in numerous archives, both private and institutional, then studied and arranged them, and made them available in a database designed and created by the Plural collective. Nastavak projekta **Not Yet Written Stories: Women Artists' Archives Online** (2019.-2021,) aim: extending the database and presenting research resources that would illuminate the heritage of these artists. Research activities are focused on the Archive of the Academy of Fine Arts in Warsaw, the Art Academy of Latvia, the Academy of Fine Arts, Zagreb, as well as the private archives of a number of women artists. Link > <https://www.forgottenheritage.eu/about/>
- **MAPS - Mapping and Archiving Public Spaces** project aimed to identify, map and archive public spaces, architecture and monuments which are part of our cultural heritage, but are not yet identified as such. Through oral histories, creative digital tools

and active audience participation, MAPS developed a methodology of redefining the role of public spaces, and an approach of rethinking monuments as places that carry significant symbolic power for the inhabitants, the immediate users of those public spaces. MAPS developed creative methodologies of preservation of cultural heritage, including a participatory online database, oral histories as part of each monument, use of new technologies for documentation and artistic interventions as methods to address complexities of each study case. Link > <https://nonument.org>

- **Memory of Nations** - Memory of Nations is one of Europe's most extensive collections of life stories. It has been publicly accessible since 2008 as a database of testimonies of witnesses of 20th century events who survived the two totalitarian regimes - nazism and communism. The stories illustrate how these regimes impacted individual lives, and allow for uncovering of their substance. Link > <https://www.memoryofnations.eu/en>
- **Tirana Floating Archive** is a digital platform initiated and implemented by Tirana Art Lab - Center for Contemporary Art, documenting past and present art occurrences in public space in Tirana from the 1990's until today. Link > <https://tiranafloatingarchive.org>, također imaju **Secondary Archive**, platform for women artists from Central and Eastern Europe. Link > <https://secondaryarchive.org>
- **Romarchive**, the Digital Archive of the Roma, makes arts and cultures of Roma visible, illustrating their contribution to European cultural history. Through narratives told by Roma themselves, RomArchive creates a reliable source of knowledge that is internationally accessible on the internet, thereby countering stereotypes and prejudices with facts. Link > <https://www.romarchive.eu/en/?fbclid=IwAR3WopAv3vca2QN7h2PGKkw3f5jPVBLj6vQ5Qh33duzDm0WVL8a2iun8nRQ>

Zaključci

- Republika Hrvatska ima razvijen arhivski sistem i praksu, usporedivu s sistemima zemalja u okruženju i s europskim kontekstom. Projekti kao što su Europeana, koji prezentiraju digitalno /digitalizirano gradivo najšireg spektra stvaratelja iz cijele Europe, Hrvatsku potiču u smjeru razvijenih europskih praksi obrade i prezentacije gradiva, što se ponajprije tiče digitalizacije gradiva i stvaranja digitalne infrastrukture

- istovremeno, arhivski sistem Republike Hrvatske nalazi se pred klasičnim izazovima nedostatka smještajnih kapaciteta i stručnog osoblja koje bi sređivalo fizičko gradivo

- arhivski sistem jest i u doticaju sa suvremenim konceptima koje prerađuje i izručuje arhivska teorija. To se ponajprije tiče svijesti o postojanju niza raštrkanih privatnih stvaratelja gradiva, koji su tradicionalno manje važni za arhive kao javne institucije koje osniva država, a koji predstavljaju civilno društvo, ili uže shvaćeno, organizacije civilnog društva (NGO-ovi, odnosno OCD-i)

- u civilnom društvu postoji mnoštvo organizacija koje se bave širom spektrom tema, i u njih nalazimo najrazličitije pristupe obradi i čuvanju gradiva

- generalno se može govoriti da je gradivo za koje se u nekoj mjeri brinu javne institucije u boljoj poziciji nego gradivo OCD-ova koje nema svoje matične institucije, odnosno gdje su organizacije prinuđene same brinuti se o svojem gradivu

- u najvećem dijelu gradivo se smatra materijalnim dokazima rada neke organizacije, a tek iznimno kao potencijalno arhivsko gradivo koje može imati svoju vrijednost van neposrednog konteksta u kojem se stvara. Stoga su projekti koji se bave organizacijskim sjećanjem, odnosno rekonstrukcijom rađanja, djelovanja, institucionalnih oblika, često projekti koji uključuju mukotrpne rekonstrukcije i „kopanje po papirima“, pošto se upravljanju papirima ne pristupa na sustavan način u svim fazama njegova života. U tom smislu možemo govoriti o često isprekidanim popisima slijeda mjerodavnosti (*chain of custody*)

- rezultati našeg istraživanja pokazuju kako je komunikacija između arhiva i OCD-ova kao stvaratelja privatnog gradiva slaba. Organizacije se rijetko odlučuju na komunikaciju s arhivom. S druge strane, stavljanje na popis imatelja gradiva za OCD-ovi vide kao dodatnu obavezu, a taj dojam pojačava često i nesređeno gradivo, te nedostatak obučenog osoblja koje bi moglo pristupiti sređivanju gradiva

- može se govoriti o postojanju alternativne, decentralizirane mreže organizacija koje se bave arhiviranjem i digitalizacijom. Ta raštrkanost logična je posljedica više faktora: pošto se ne radi o sistemu; te organizacije samostalno, u nekom trenutku svojeg organizacijskog života, kreću u projekte arhiviranja/digitalizacije/rekonstrukcije odnosno dokumentiranja organizacijskog sjećanja; u mjeri u kojoj se radi o gradivu, zahtjevi koje pred te organizacije predstavljaju određene vrste gradiva, čine nemogućim okrupnjivanje i centralizaciju tog sistema. No, upravo takve organizacije imaju i različite ekspertize, infrastrukturu i drugačije komparativne prednosti i upravo ta komplementarnost omogućuje njihovu suradnju.

- različiti europski fondovi pružaju određeni prostor za potporu aktivnostima koje su predmet ovog izvještaja: arhiviranje, digitalizacija, i dokumentiranje organizacijskog sjećanja, i povećavaju dojam živosti u tom polju. No oni ne podupiru užu suradnju s domaćim arhivskim institucijama.

-dojam razdvojenosti arhivskog sistema i alternative mreže arhiva pojačavaju i domaći, službeni dokumenti arhivskih institucija: „Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025.“ udruge i civilno društvo uopće ne spominje.

- gradivo nastalo radom civilnog društva koje se može smatrati najugroženijim jest ono koje potječe iz 90-ih godina, te gradivo iz 2000-ih godina. U prvom slučaju radi se o nizu organizacija

koje su djelovale prvenstveno na polju zaštite ljudskih prava, i koje nisu imale dobro uređeno uredsko poslovanje. Njihovi su fondovi dokumentacije često „razbacani“ po „privatnim arhivama“, u neadekvatnim prostorima i ne organizirani. Ono što omogućuje njihovo preživljavanje jest relativna stabilnost papira kao nositelja dokumenta (u slučaju konvencionalnog gradiva). Gradivo s kraja 90-ih i početka 2000-ih je ponajprije fragilno iz razloga što u to vrijeme počinje snažnija upotreba digitalnih tehnologija (osobna računala, e-mailovi idr.), a kako se u to vrijeme nije naročito pazilo na dugotrajnost i čitljivost podataka u digitalnom obliku, pretpostavlja se da je velik dio dokumentacije izgubljen.

- svaki tip gradiva ima svoje specifične zahtjeve. Fizičko (konvencionalno) gradivo je u pravilu relativno stabilno – što naravno ovisi o puno faktora, najviše o načinu na koji se čuva – te neposredno čitljivo. Nekonvencionalno gradivo, koje je mašinski čitljivo, u tom je smislu puno zahtjevnije, pošto treba zadovoljiti više uvjeta: stvaranje baza podataka koje čuvaju metapodatke; osiguravanje pohrane za metapodatke i za same digitalne objekte; infrastruktura za prezentaciju podataka i samih objekata, te u konačnici sam proces digitalizacije (skeniranje, pretvaranje u tekst, izrada metapodataka). Taj proces može biti iznimno skup i smislu potrošnje ljudskih i tehnoloških resursa)

- iz navedenog slijedi kako je potrebno podupirati rad zainteresiranih OCD-ova, kao alternativnih arhivskih institucija te jačati njihove kapacitete

- što se tiče institucionalnog arhivskog sistema, potrebno je razvijati komunikaciju s njegovim dijelovima koji se nalaže najbliže okolišu – u prvom redu, to je vanjska služba arhiva, koja je zadužena za direktnu komunikaciju sa stvarateljima/imateljima gradiva i pregled gradiva, te Hrvatsko arhivističko društvo, koje donosi odluke o kategorizaciji imatelja/stvaratelja vrijednog arhivskog gradiva

Literatura

Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 61/18, 98/19, 114/22)

Pravilnik o upravljanju dokumentarnim gradivom izvan arhiva (NN 105/2020)

Székely, I. (2010) The Four paradigms of Archival history, *Journal of Information Technology Research*, 3(4), 51-82

Kušen, D.(2011) Strategija sveobuhvatnog arhiva (Total archives) u Hrvatskoj. *Arhivski vjesnik* 54(2011), str. 9-23, <http://hrcak.srce.hr/90524>

Lučić, M. (2011) Arhiv i nevladine, neprofitne organizacije: nadzor nad udrugama i akvizicijska politika, <http://www.had-info.hr/rad-drustva/izlaganja/133-arhiv-inevladine-neprofitne-organizacije-nadzor-nad-udrugama-i-akvizicijska-politika>

Hedbeli, Ž. (2007) Privatno arhivsko gradivo u Hrvatskoj i inicijativa nevladinih organizacija. *ATLANTI* vol. 17, no 1-2. Trst: Archivio di Stato di Trieste (str. 223-232), <http://www.ias-trieste-maribor.eu/fileadmin/atti/2007/Hedbeli.pdf>

Ketelaar, E. (2008) Hrvatsko arhivsko zakonodavstvo i praksa: između sna i jave. Arhivski vjesnik., god. 51 (2008), (str. 129-148), <http://hrcak.srce.hr/29489?lang=hr>

Flinn, A. (2007) Community Histories, Community Archives: Some Opportunities and Challenges, Journal of the Society of Archivists Vol. 28, No. 2, October 2007, 151 – 176

Nacionalni plan razvoja arhivske djelatnosti za razdoblje 2020. – 2025, 2019.

Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine, 2020

Nikola Mokrović, *Kako žive organizacije civilnog društva (i njihovi papiri)? Dokumentiranje djelovanja organizacija civilnog društva u Hrvatskoj – analiza konteksta i potreba,*

https://abcdnk.hr/download/papiri_civilnog_drustva_mokrovic.pdf

Izvješće o izvršenju programa rada Hrvatskog državnog arhiva u 2021. godini,

<http://www.arhiv.hr/LinkClick.aspx?fileticket=h82f1Ny3ng%3d&tabid=156&portalid=0&mid=2227>